

SEMINARI DE LITERATURA I CULTURA DE L'EDAT
MITJANA I L'EDAT MODERNA (SLIMM)
DEL DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA
DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA (2014-2015)

ANNA FERNÁNDEZ CLOT
Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana
afernandez.clot@ub.edu

Literatura i cultura de l'Edat Mitjana

La primera sessió del seminari del curs 2014-2015 va tenir lloc el 8 d'octubre i va anar a càrrec d'Anton Espadaler, que va parlar de «Les partides d'Orient. Per al Jacob Xalabín». Va començar remarcant la singularitat d'aquesta novel·la en el marc de les novel·les catalanes i franceses del segle xv. Si bé es troben diverses narracions que situen l'heroi en la lluita contra els turcs, aquests són presentats com a antagonistes de la cristiandat i el món turc és retratat com un tema llunyà, poc documentat. Per contra, la *Història de Jacob Xalabín* combina fets i personatges turcs documentats i episodis de ficció situats en un terreny real, sense judicis de valor sobre els costums i les creences religioses. El conferenciant va fer una sinopsi argumental de la novel·la, a partir de la qual va remarcar alguns trets de referencialitat de l'obra. Espadaler va observar que la ficció que embolcalla la narració de fets històrics combina la petja oriental que escua als personatges amb determinats pressupòsits occidentals i cristians i va descriure les principals característiques de l'ambientació turca (alimentació, pràctiques conjugals, usos funeraris, ús del vel, dones que cavalquen amb mules, instruments musicals, pràctica de seure en coixí, domini de les armes, etc.). Pel que fa als personatges i fets històrics, es va centrar en el dibuix de les figures importants del món turc (el soldà Murat I i els seus fills Jacob i Bajazet, i els dos caps de l'exèrcit d'Alí Paixà, pare i fill) i va analitzar amb detall la narració de la batalla de Kosovo, que és presentada i contextualitzada des de l'òptica otomana. Després de revisar les diverses hipòtesis sobre la datació de la novel·la i de valorar algunes referències al context polític, Espadaler va afirmar que l'obra ha de ser pròxima a la narració dels fets i, per tant, cal situar-la a començament del segle xv. Va rebutjar la hipòtesi segons la qual el text és una traducció i va considerar més plausible l'autoria catalana.

El dia 11 de novembre Anna Radaelli va presentar la ponència «Collane di rime fra carte d'archivio trecentesche di Castelló d'Empúries», en la qual va analitzar algunes de les peces rimades en vulgar copiades en protocols notariais de Castelló d'Empúries, que connecten amb la tradició occitana, catalana i italiana. L'any 2001 Miquel Pujol i Canelles (*Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries. Recull de poemes de final del segle XIII i primer terç del XIV*, Insti-

tut d'Estudis Empordanesos – Patronat Francesc Eiximenis) va publicar vint textos de caràcter fragmentari, copiats en dotze llibres protocol·laris del fons notarial públic de Castelló entre 1288 i 1339, durant el període de notariat de Pere de Serra i Pere Perrini. Aquest període correspon als anys posteriors a la producció de Cerverí de Girona i anteriors a la composició del *Cançoneret de Ripoll*, i coincideix amb la inauguració del Consistori de Tolosa (els Jocs Florals de 1324) i amb el canvi de senyoria a Castelló d'Empúries entre la casa comtal d'Empúries (fins a 1325) i el casal de Barcelona (amb l'infant Pere d'Empúries). El període coincideix, també, amb la cronologia del corpus de peces en vers que es troben als *Memoriali Bolognesi*, un corpus format per cent-vint peces copiades en registres de cinquanta notaris entre 1279 i 1333. Radaelli va assenyalar l'analogia entre el corpus de Castelló i el de Bolonya, i va remarcar la importància de la presència d'estudiants catalans als estudis de Bolonya durant el segle XIII. Dels diversos gèneres representats en aquest corpus, Radaelli va centrar l'atenció en les danses i, sobretot, en les peces d'intercanvi dialogat o correspondències en vers. La ponent va analitzar l'ús del terme *tensa* en relació amb l'estructura d'una de les composicions i el seu context judicial i va mostrar altres exemples de la tradició; també va relacionar l'esquema estròfic amb alguns exemples de Bertran Carbo-nell i va considerar la possibilitat que la composició fos improvisada. També va estudiar, entre d'altres, la tençó fictícia amb una figura femenina, com el poema VII del corpus (AHG, Castelló 32, Pere Perrini, 1311-1315): un intercanvi imaginari entre Bartomeu i la febre Quartana que presenta una dramatització còmica (i al·legòrica) del contrast amorós entre home i dona. La ponent va remarcar que la coherència estilística i de contingut dels textos i la seva organització en la pàgina fan del cançoner un recull personal, produït com a oci i per al gaudi personal, sense voluntat de divulgació.

La sessió del dia 2 de desembre va anar a càrrec de Francesc Tous, que va presentar una síntesi de la seva tesi doctoral, dedicada a l'estudi de l'ús del proverbi en l'obra de Ramon Llull. Tous va presentar el corpus de col·leccions de proverbis lul·lians (reculls inserits en altres obres i reculls pròpiament de proverbis) i va observar que les tres col·leccions «pures» de proverbis (*Proverbis de Ramon, Mil proverbis, Proverbis d'ensenyament*) han rebut una atenció crítica menor. A continuació es va centrar en la noció de proverbi que Llull assumeix i la va comparar amb les definicions d'aforisme, proverbi i sentència que es troben en els tractats retòrics i clàssics i medievals; va remarcar que les definicions lul·lianes eliminen propietats com el caràcter universal de la llició d'un proverbi o la seva possible metafòricitat, i només retenen la propietat del proverbi de formular de manera breu una gran veritat. L'anàlisi dels tres reculls de proverbis lul·lians va permetre observar l'aplicació pràctica d'aquesta forma. El ponent va distingir dues línies cronològiques definides en funció de les característiques de les col·leccions lul·lianes de proverbis i va destacar la multifuncionalitat de les col·leccions de Llull i l'aportació original de l'autor a la tradició proverbial romànica.

En la primera sessió del segon quadrimestre del curs, que va tenir lloc el 3 de març de 2015, Francesc J. Gómez va parlar de la «Difusió de la *Commedia* de Dante en la cultura catalana medieval». El ponent va presentar diverses dades sobre la difusió i la recepció de la *Commedia* en la cultura catalana fins a 1460, obtingudes en el procés de preparació de la seva tesi doctoral dedicada a l'estudi i l'edició del *Tractat de les penes particulars d'infern* de Joan Pasqual (defensada el 2013). Com a suport a la presentació, Gómez va utilitzar un quadre sinòptic amb les principals dades sobre els textos d'autors catalans que segueixen la *Commedia*, els lectors i/o possessors de testimonis de la *Commedia* relacionats amb els textos esmentats i algunes notes sobre el context cultural. En primer lloc, va fer algunes observacions generals sobre el marc cronològic i les característiques de la recepció de la *Commedia* en la cultura catalana. Segons Gómez, és possible distingir diverses etapes i diversos tipus de lectura, en funció dels passatges d'interès de l'obra de Dante: lectura cortesa i sentimental, valoració de la lírica culta, tradició historicopolítica, tradició escatològica i interès per la *Commedia* com a repertori retòric i de sentències morals. Les primeres mostres segures de la influència de la *Commedia* en la cultura catalana es troben en Bernat Metge, al *Llibre de Fortuna i Prudència* (1381) i a *Lo somni* (c. 1398), i en dos poemes d'Andreu Ferrer (I i VIII); el primer testimoni de la influència d'un comentari es troba en una carta de 1408 de Martí I. Francesc Gómez va explicar la importància de la cort de Frederic III de Sicília en la recepció i difusió de la *Commedia* i va proposar la possibilitat que l'obra entrés a la Corona d'Aragó per via de la reina Elionor. Les mostres recollides per Francesc Gómez fins a 1460 són representatives de la creixent penetració de la *Commedia* en la cultura catalana durant el segle xv.

La sessió del 14 d'abril, titulada «Els cabdills de l'expedició a Orient segons Paquimeres», va anar a càrrec d'Ernest Marcos. El ponent va mostrar els principals recursos usats per caracteritzar els cabdills de l'expedició catalana a Orient en els darrers llibres de les *Relacions històriques* de Jordi Paquimeres, i va acompanyar l'exposició amb una selecció de fragments, traduïts al català a partir de l'edició crítica (Georges Pachymérès, *Relations historiques. IV. Livres X-XIII*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, París, 1999). Abans del comentari dels textos, Marcos va fer una introducció general sobre Jordi Paquimeres i les *Relacions històriques*. L'autor segueix la tradició historiogràfica grecoromana i utilitza diversos recursos d'aquesta tradició, tal i com va mostrar Marcos a propòsit de la descripció dels personatges. Una selecció de fragments dels llibres XI i XII de les *Relacions històriques* va permetre presentar el tractament de determinats esdeveniments i, sobretot, de les principals figures bizantines i llatines davant d'aquests esdeveniments durant l'expedició catalana a Orient. L'explicació de Marcos va permetre als assistents de conèixer els recursos utilitzats per l'escriptor bizantí Paquimeres en la caracterització dels personatges principals de l'expedició catalana a Orient (emperadors bizantins i cabdills catalans) i en la narració de determinats esdeveniments; també va permetre comparar les descripcions i els fets remarcats per Paquimeres amb la narració de Ramon Muntaner.

Isabel Grifoll va ser la conferenciant de la sessió del 19 de maig, que portava per títol «Còdex Lleida, Arxiu de la Catedral, núm. 5: textos i contextos». La ponent va presentar els resultats de la seva participació en una recerca iniciada fa uns anys pel professor Alfred Agustí sobre el còdex del títol, copiat a mitjan segle XIV i procedent de Roda d'Isàvena. Grifoll va fer una breu descripció del manuscrit i de la seva història, va presentar les parts temàtiques de què està format i els textos que contenen, i es va centrar en les obres copiades a la segona part del volum. Cal situar-ne la producció a la segona meitat del segle XIV, probablement a Lleida. La primera part del còdex és un compendi d'història sagrada (textos del Gènesi, de l'Evangeli de Nicodem i llegendes extrabíbliques). De la segona part del volum Grifoll va destacar-ne: la traducció catalana de la Sibil·la Tiburtina, la traducció catalana del *De Ortu et Tempore Antichristi* d'Adso Dervensis, la traducció d'un fragment de la *Navigatio Sancti Brendani* i el *Plant de nostra dona santa Maria*. En les consideracions finals Grifoll va remarcar l'interès de la creació i difusió dels compendis bíblics a l'Edat Mitjana, un tema sobre el qual encara hi ha moltes incògnites.

La darrera sessió del curs va tenir lloc el 16 de juny i va anar a càrrec d'Ilil Baum amb una ponència titulada «El català en les fonts hebrees i la llengua dels jueus en els documents hebraico-catalans (segles XIV-XV)». Després de presentar breument algunes dades metodològiques (preguntes i objectius de la recerca, tipus de documents estudiats), va definir el model sociolingüístic dels jueus de Catalunya com un cas evident de multilingüisme i en va assenyalar les principals característiques: ús de l'hebreu com a llengua vernacla, ús de l'àrab (estudiat a partir de traduccions, glossaris i documents de compra-venda), ús del llatí com a llengua erudita i ús del català com a llengua quotidiana. En la presentació de casos concrets la ponent va parlar de dos documents legislatius, d'una traducció d'un text lul·lià de finals del segle XV i d'una cançó del conjunt de cinc cants de nocces de jueus catalans dels segles XIV-XV, editat per Jaume Riera i Sans (*Cants de nocces dels jueus catalans*, 1974) i conservat en dos manuscrits. Baum va remarcar el caràcter complex del sistema lingüístic del judeo-català d'acord amb els diversos àmbits d'ús estudiats (literatura popular, documents jurídics, textos científics, traducció), va assenyalar la diglòssia entre hebreu i català i va posar en relació aquest fenomen amb el polisistema lingüístic dels jueus de Catalunya.

Literatura i cultura de l'edat moderna

El dia 20 de novembre Jesús Ponce Cárdenas va oferir la ponència titulada «La *imitatio* barroca: hipotextos desconocidos de una canción gongorina», en què va presentar l'ús de la *imitatio* en una cançó de Góngora, un genetiàc dedicat a un dels parts de la reina Margarita, que comença amb el vers «Abra dorada llave» i que planteja dubtes quant a la datació (1503 o 1505?). Després d'una introducció sobre la naturalesa de la *imitatio*, va analitzar-ne els components dins de

la cançó gentílica de Góngora, va mostrar diverses fonts fins ara desconegudes i va explicar com aquests elements són recreats en la cançó gongorina mitjançant un procés de *minutio*. Aquest tipus d'estructura connecta amb el gènere precatori (himnes i pregàries propiciatòries). Ponce Cárdenas va remarcar, concretament, la font del *Carmen Saeculare* d'Horaci i elements presos de Tasso. Tal i com va mostrar el ponent, la cançó de Góngora inclou diversos referents a partir d'un tipus d'imitació composta, per *contaminatio*: està construïda a partir dels llocs comuns de la poesia natalícia, segueix les modulacions del *Carmen Saeculare* d'Horaci i algunes fórmules de Tasso, però no presenta ni una imitació mecànica ni una reproducció de fórmules, sinó una imitació suggestiva de les fonts.

La darrera sessió del primer quadrimestre, celebrada el 12 de gener de 2015, va anar a càrrec de Miquela Sacarès, que va presentar «El patrimoni mallorquí d'imatges lul·lianes dels segles XV-XVIII», extreta de la seva tesi doctoral «*Vivat Ars Lulliana: Ramon Llull i la seva iconografia*, defensada el 2014. En aquesta presentació, la ponent va oferir unes mostres de la iconografia relacionada amb la devoció de Llull a Mallorca, la qual es troba a partir del segle XVI en incunables i en algun retaule, i s'assenta entre els segles XVII-XVIII. La primera imatge devocional es troba al manuscrit de 1298 del *Liber contemplationis* que conté una nota de donació de Llull (París, Bibliothèque Nationale, lat. 3348A, f. 1v). També va esmentar tres grans programes iconogràfics, el primer dels quals va ser reproduït en forma de gravat a l'*Acta B. Raymundi Lulli* de Jean Baptista du Sollier (1708). El sepulcre de Ramon Llull va ser construït al segle XV per Pere Joan Llobet i Francesc Sagrera i el retaule de la Santíssima Trinitat, que mostra Llull predicant, és de 1503. La ponent va mostrar diversos exemples de pintures que narren episodis de la vida de Llull, va assenyalar la relació que presenta aquest tipus d'iconografia amb la de determinats episodis de la vida de sants coneguts (il·luminació, conversió, lapidació) i va repassar gravats del segle XVIII, molts dels quals es troben inclosos en edicions d'obres lul·lianes. A finals del segle XVIII, en el marc de la polèmica entre lul·listes i antilul·listes, moltes imatges van ser destruïdes, però, van ser reemplaçades per rèpliques o models nous: hi ha constància que en moltes cases particulars es conserven pintures de Llull, cosa que demostra que la devoció lul·liana a Mallorca ha perviscut durant segles malgrat les prohibicions i els atacs.

La sessió del dia 5 de maig va anar a càrrec de Neus Rotger, que va presentar «El debat sobre la novel·la a la *Querelle des Anciens et des Modernes* (1670-1700)», extreta de la seva tesi doctoral, *La querella de la novel·la. Disputa y creació en el primer campo literario francés (1670-1700)*, defensada el 2014. Després d'algunes consideracions metodològiques sobre el període d'estudi, la ponent va argumentar que la conceptualització teòrica entorn de la novel·la es fonamenta en un debat que cal contextualitzar en la Querella dels Antics i dels Moderns. Es tracta d'una querella equiparable a la «Querelle du théâtre», la «des inscriptions», la «du merveilleux» o la «du sublime» (vg. el projecte AGON). El moment àlgid de la Querella dels Antics i dels Moderns entorn de la novel·la coincideix amb

l'expansió de la novel·la francesa barroca de finals del segle XVII a França. Jean Desmarets de Saint-Sorlin, Nicolas Boileau, i Pierre-Daniel Huet són els autors que van ser discutits en la segona part de la ponència. El debat en què van participar, bé que focalitzat en termes diferents, continua obert com demostren diversos textos de la crítica dels segles XIX i XX entorn de la definició de la novel·la i els seus orígens.